National Library of Israel

מירושלים לפתח־תקוה

א.

„— — — ידועים הכעס והבת שאנו רוחשים כלפי לישוב הישן" — — דברים אלה אמר ל. מרקין, בהר־צאתו על הישוב בקונגרס הציוני השני. לאמור, היהם המשכילי לשומרי החו־מות בארץ־ישראל לא נשתנה בתנועה הציונית ועבר בידושה למחשבה הציו־נית ללא כל בדיקה ועיעור בשיגרתה. רוב קיתוני הלזול ולעג נשפכו על ה„חלוקה". והוסחה הדעת כי ה„חלוקה" היתה גם אמצעי קיום לשומרי אמונים לישוב, שמחלו בחיי גולה ועלו לחוות חיי כלכלנות בארץ ישראל. למען לא תשם מתוכיבה היהודים ולמען תישמר רציפות הישוב, ולא תחסר בה הלילה אף חוליה בשרשרת הזהב של הדורות.

„בני ארץ ישראל הם שומרי מש־מרת משפן ד' ומעמודים שם חזקת הישוב" („שפת אמת" לר' משה הגין) ו„חלוקה" המקיימת ישוב זה היא איפוא חובה של יהודי חוץ לארץ ולא זכות ולא כל שכן רשות. הברת זו במהותם של שומרי החומות מקבלי ה„חלוקה" היתה כן המפורסמות בין כל ההוגים ביהדות מזרח ומערב, שתישיבה בגולה העיקה על מצפונם היתודי והמ־איפוא הובה על יהודי חוץ לארץ ראל והישיבה בה אל עקרבים אינה „לאבול מסריה ולשבוע מטובה — רק להודכך תחולי טמאת ארץ העמים" (הת"ב־סופר).

ברם, זרה ומוזרה היתה הכרה זו בדור ההשכלה והאמנציפציה, כשם שהיתה זרה לציונות הרשמית. שלא רשמה על דגלה את העיקר הראשון של ההגשמה העצמית. שני עולמות היו אלה, רחוקים איש מרעהו גם בימינו אנו. ההפגישה השתא בירושלים היא שקירבה לראשונה שני עולמות אלה. „ולאור ברק הוריה איש אחיו הבירו".

וזימן לזה־הנתים, כי בימים שחרבה ה„חורבה" — המבצר האחרון של הישוב העברי בירושלים העתיקה שבין החומות, מעלים אנו תאריך השבעים לאם המושבות, שחורתה ולידתה באותה „חורבה" ובשומרי החומות.

ב

מה תימה שהישוב הישן היה במשך שנים בודד במועדו בשטוניו ויגוניו. משהוקם גרעין ישוב האשכנזים בירושלים בגאו־לת ה„חורבה", היתה גדולה ורבה השמחה כפי ה„מניפסט" לגולה של גואלי ה„חור־בה" שהוצא באותם הימים (תקצ"ז.1837): „— — — נקהלו היהודים הנמצאים פה עיר הקודש ועלינו בהחורבה הקדושה, והחזקנו בה לעיני כל באי שער העיר. אר־תו היום נתקדש שמו ברבים. ברוך המקום אשר בחר בנו להשיבנו אל נחלת אבותינו ואחוזתנו, ולזכותנו כהיום הזה לראות עוד בנחמת ציון מעט בגלותנו לנחמנו. נפשנו יצאה בדבריו. שירה ותשבחות אותו היום השמיענו. אשרי עין ראתה בשמחתו של ישראל — — — ומאותו יום ואילך לא נתבטל התמיד".

חרדה זו להמרדו של הישוב העברי בארץ ישראל עלתה למקיימיה — כנודע לכל הב־קיא אך מעט בתולדות הישוב העברי באר־צנו באותם הימים — בעינוי לא ישוער מצד שכנים ונוגשים גם יחד. הוסף לכך את הכינוי המתמיד השגוי שיצא מבפנים כמו: אוכלי לחם חסד ושנוררות והרי לפ־ניך אוירה „רבת חסד", שהקיפה שומרי חומות אלה, שאף על פי כן באבקו נפתולי אלוהים לקיים לתמיד „תמיד" זה.

אחרון המתנומים על אותו „מניפסט" הנד־בר היה ר' אברהם שלמה זלמן צורף, ולא יפלא כי ביתו היה בית היוצר למגמות ומ־איפות העמיות לבסס ישוב זה על קרקע מוצק ואיתן — על בסיס העבודה בכלל ההקלאות בפרט.

ואף זה גורל הוא. הגואל והמציל „נחלת האשכנזים מידי הישמעאלים" נפל חלל מי־די ערבי בתרי"א (1851). ר' אברהם שלמה זלמן נרצח בידי ערבי והיה איפוא מחקר־בנות הראשונים של הישוב על מזבח תקו־מתו ותחייתו בארצנו.

ג

„זה מכבר נתתי את לבי ונפשי על אחינו בני ישראל שבארץ הקודש, ואמרתי בלבי עד מתי יאכלו לחם העצבים בחרפה ובו־בוז? בתומת נפשי אני שואל: מדוע בשתנו היהודים מאת הנוצרים הבאים אל הארץ הקדושה להאחז בה? הלא לאבותיהם לא ניתנה הארץ הזאת לאחוזה ובכל זאת יחיו חיים נעימים מתנובת הארץ — וזה חפצי מעודי לאכול מיגיע כפי — — —". כך כתב ר' מרדכי סלומון בנו של ר' אברהם שלמה זלמן צורף בהזכירו למונטפיורי בעת ביקורו בארץ ישראל בתקצ"ט (1839). התזכיר כולו שופע המייה וכמיהה לעבודה ולהבראת הישוב על כדי העמדתו כרשות עצמו. שאיפה זו בו היא נחלת עצמו, אולם גם נחלת אבין. „והנה ציר שלוח מאבי הי־קר עומד לנגדי לספר לי אשר התענג מאוד על המחשבות הטובות אל הישר משה הר־שב ליסד עבודת האדמה בקרב אחינו בני ישראל פה. והיא המחשבה אשר כבר היו עיני ולבי עליה, ולא התמהמהתי מלתת הודה לאלהי השמים על החדשות הטובות האלה — — —".

הגיגיו והלצו על הישוב הישן חיפו על הצירוף בהדירה — ולו תהא הקלה שבקלה — אל הנעשה בתוך ישוב זה. שכן קשה היה מאבקו עם עצמו ועם אחרים לא רק לשם קיום מצוות ישוב ארץ ישראל, אלא לשם קיום מצוות זו בכבוד ובממדים מו־דרניים. קמעה קמעה נחשפים עתה פרטים ופרטי פרטים משפעת מאמצים אלה שהצד השווה והאפייני בהם — רצון עז וכן להג־שמה ציונית מלאה, וזה בימים ובשנים שט־רם הוטבע מושג זה. אולם רצון זה כוכל מתוך תלות יתירה בנדיבי חוץ ובאשיות הלב מכל העברים.

רק קמעה קמעה בשל הרעיון בחוגים אלה. „אם אין אני לי מי לי", ועיקרו: ציווי המעשה לרעיון. אף ציוויה זה נתקל בכשלונות לא מעטים, אולם אלה סללו הד־רך והוכיח למעשים רבי פעלים ותוצאות.

ד

כבר צויינו על ידינו בהזדמנות אחרת הפעילות והחריצות שגילו החוגים הירו־שלמיים הקרובים לממוני „החלוקה" ולרא־שיה בייסוד השכונות העבריות מחוץ לחו־מות העיר העתיקה. בהקמת הנקודה החק־לאית מוצא שליד ירושלים ובשאר מירחות להקמת מפעלים פרודוקטיביים. יסוד מוסר רעיוני למפעלים אלה היה — אם ניתן לומר כך — השיתוף הקואופרטיבי בין מייסדי המפעלים וההון העצמי, הקטן לכ־שעצמו אולם נצטרף מיחידות רבות. בפ־עם הראשונה בתולדות הישוב הוקמו מפ־עלים כלכליים כמו שכונות חרשות ללא כל עזרה ותמיכה מבחוץ אלא מתוך ירושלים עצמה. משהוכתרו מפעלים ראשונים אלה בהצלחה נגשו היוזמים — ויובם ככולם מבני ירושלים ולידיה — לקניית קרקעות, לשם ייסוד מושבות חקלאיות.

נודעת ההשתדלות המרובה בקניית אד־מת יריתו בה עסקו בין השאר: ר' יהושע ילין, ר' יוסף ריבלין, ר' יואל משה סלו־מון (בנו של ר' מרדכי הנזכר לעיל) ואח־רים. בתעודה התקשרות עם אדמת יריחו כותבים הנותמים הנזכרים: „וד' הטוב יה־יה בעזרנו ויבחר לנו את נחלתנו, ויקים לנו הבטחתנו על ידי נביאו „ונתתי לה את כרמיה משם ואת עמק עכור לפתח תקוה ועניתה שמה כימי נעוריה וכיום עלותה מא־רץ מצרים" (הושע ב, י"ז).

בסביבי ירדן יריחו נחה רוח השיר על אחר היוזמים העיקריים בקניית האדמות ר' יואל משה סלומון והוא מפייט:

עורו ישנים עורו, חקיצו משנתכם
כבר עלה השחר, להאיר אפלתכם.
קומו לעבודה בנים הקיצו משנתכם!
אחזו המחרשה, צאו פלחו אדמתכם.
אזני שמעה שיר אדמת ישראל
מבין אלוני הבכות, נטועים על אריאל
מסוד מלבנון, המית שיר הארזים
ממשק גלי ירדן מבשרים רזים.

באותם הימים (תרל"ז—1877) מקים ר' יואל משה סלומון בירושלים את עתונו „יהודה וירושלים" ששתי מגמות עיקר — שתן אחת — שולטות בו. האחת — הגנת ממוני „החלוקה" וראשיה בפני כל הלוה־מים בהם מבית ומבחוץ, והאחרת — הטפה לעבודה ושיבה לעבודה. אולם בשיטת מתון מתון ומרוב שיקול־דעת מעשי. מופ־לא הוא עתון זה בכל מדוריו — נפתח לתי־בנה נכונה ללבם ונפשם של שומרי החו־מות ואנשי הישוב הישן. „העתון הראשון אשר יש לראותו כפרוטוטיפוס של עתונות העבודה בארץ הוא: „יהודה וירושלים" שנוסד ונערך על ידי יואל משה סלומון". — כך כתב על העתון ההגדירו ב. כצנלסון („בהבלי אדם" עמ' 21). ואיני יודע העובדה יקרת ערך בתולדות הפובליציסטיקה העב־רית, כאותם דברי הירדוי של העורך ר"מ סלומון, שיצאו מחחת ידו בתרל"ח, עם הפסקת עתונו „יהודה וירושלים": „כתתו כיפרים עטיכם לאתים וקשותיכם למזמ־רות, רב לכם הגון אחר ודברים, צאו נא מעולם ההגיון והדבור אל עולם הפעולה והמעשה — — — כה אמר לי לבי בעת הוותי גם אני כאחד מהסופרים וידי אחזה בעט להביע הגות רוחי, ביסדי לתכלית זו את המכתב העתי „יהודה וירושלים". „רב לך" — אמרה נפשי — רב לך דבר שפ־תים! צא אל עולם ועשיה. אשר כל פעולה קטנה בו טובה היא מרבנות דברים ולהג הרבה. טוב מלוא כף עבודה ומעשה ממלוא הפנים מהשבת דמיון ורעות רוח. „קום ועשה"! „קום ועשה" — המלים האלה דפקוני בחוקת היד וחמלא נפשי רגשות חד־שות לא שערתים בכל ימי הגות רוחי — — — עזבתי אז את מלאכת הדפסת מכ־תב־העת „יהודה וירושלים", כי מתקו לי רגבי המעשה מאלפי דברים ונאומים רבים".

ו„רגבי המעשה" — הם נעיצת קנה כא־חד מראשוני הראשונים באדמת „אמלבש" היא פתח־תקוה.

ה

קו הוא, וקו ישר, המוליך ומוביל דרך שלושה דורות מגואל ה„חורבה" ר' אברהם שלמה זלמן עד לנכדו ר' יואל משה סלו־מון, המסייע למחזירי העטרה לישנה ומניח יסוד לאם המושבות התקלאיות בארצנו. אולם אין הוא היחידי. ניתן עוד למשוך קרים שכמותם כהנה וכהנה, הנמתחים והולכים בירושלים לפתח תקוה. החת"ם סופר, המוריש לתלמידיו היבת הארץ, הוא גם המפית בקרבם רצון לקיים במעשה חיבת־ארץ זו. תלמידים אלה הפזורים על פני ארץ הונגריה עולים לירושלים, נפגשים עם רעיהם למגמה ושאיפה וכולם מהלכים ומתאחדים בשני קוי יסוד: קנאות בשיעור לא מצוי למסורת ולהם לישוב ארץ־יש־ראל. אחד מהם, מגאוני הדור וגדול הק־נאים של המאה הי"ט ר' הלל ליכטנשטיין (ל"ש) אינו זוכה — על אף חפצו העז — לעלות לארץ־ישראל ונשאר תקוע ברבנו־תו בקולומיה שבגליציה. לעומת זאת זו־כה לכך חתנו ר' עקיבא יוסף שלזינגר, המסייע לחמיו (אחר כך גיסו) ברבנותו בקולומיה ועולה לארץ ישראל. כאן הוא מייסד חברת לישוב ארץ־ישראל, מבקש לחדש את הדבור העברי ונותן יד ליוזמי מפעל פתח תקוה ואף קונה בה נחלה לחותנו, שטרם נואש מעליתו. אלין נלווים בני ארצו ר' דוד גוטמן, ר' יהושע שטמ־פר, היורדים בחיל ורעדה מירושלים להלך אחרי התלם הראשון באדמת ארץ־ישראל, אותו פולחים שומרי החומות בירושלים המפורסמים בעולם כולו לגנאי.

לפני שבועות אחדים נפטר ר' יחודה ראב, האחרון שהשתתף באב הרל"ח בע־ליה על הקרקע, והוא המוסר על רוב הת־ריגשותו של ר' יהושע שטמפר בעת עליה זו, עד שקרא: „אשרינו שזכינו לכך, לה־יות כחלכים אחרי החלם הראשון שחורשת מחרשה יהודית באדמת הנביאים, לאחר שנעדרנו מארץ אבו־תינו משך שנות הגלות הארוכה". מש־תתף אחר, ד' זרח ברנט, שעבר אף הוא כור המצרף של ירושלים מספר: „בט"ו באב יצאנו כפעם השנית אל אדמתנו. בכ־די לקבוע את המקום המתאים לבנין בתים ובחרנו בגבעה. כשאך ראינו מרחוק את הגבעה שיחדנו למקום מושבנו, התקדמתי אני במהירות על הסוס והתנפלתי על הכ־כר. נשקתי את האדמה והרויתה בדמעות שמחה וגיל. כמוני עשו גם יתר חברי וכו־לנו ברכנו מקרב לב ברכת שהחיינו וקי־מנו והגיענו לזמן הזה" („זכרונות" עמ' 16).

מקרה ולא מקרה הוא שמאורע זה חל ביום המיועד בימי קיום הבית לחדוות הח־יים בארצנו בחיק הטבע („לא היו ימים טו־בים לישראל כחמשה עשר באב וכיום הכי־פורים, שבהם בנות ירושלים יוצאות בכלי לבן שאולים" וכו').

ו

שפע רב של הקרוי בימינו „ציונות הג־שמית" היה מצוי בין חומות ירושלים. דב־קות קנאית זו באדמה ארץ־ישראל כללה בקרבה שלילת גולה מוחלטת ללא כל פש־רה. ועוד בימי דרייפוס ביטא זאת כדרכו אחד משרידי החבורה ר' עקיבא יוסף של־זינגר בדברים בוטים: „ויש לנו ללמוד מוסר ממעשה דרייפוס שהיה בזמנינו. על חשד של בגידה בארצם — אינה דיני גוי־הינום עברו עליו בעולם הזה. היה לו בית והון נחלת אבות באין מחסור. אך ביקש להיות שר בגוים, היפך מן הכתוב: הן עם לבדד ישכון ובגויים לא יתחשב. אין מבקר־שים חשיבות בין הגויים, עד אשר כגמול ידו נשתלם לו כענשו מן השמים. וכן רבים כאלו אשר תועים מן הדרך אמת עד אשר יבואו ימי שילם — — —". („שמרו מש־פט").

קשה לי לומר כי תחושה זו לימי שילם לישראל בגולה היתה מצויה בהלך המחש־בה של הציונות בימים ההם (ראשית המאה שלנו). אולם היא שעקרה רבים מבני הי־שוב הישן מארצות הגולה לירושלים והבי־אה אותם בסופם לפתח תקוה.

מנחם אב תש"ח — ג. קרסל